

Kalitatea hezkuntza: ikerketa baten ondorioak

*Xabier Etxague
Asier Huegun
Arkaitz Lareki
Jesús María Goñi
Pello Aramendi
Pello Ayerbe
Juan Carlos Sola
Juan Ramón Oyarzabal*

xabier.etxague@ehu.es
Didaktika eta Eskola Antolakuntza Saila
Filosofia eta Hezkuntza Zientzien Fakultatea
Euskal Herriko Unibertsitateko

GAKO-HITZAK: Hezkuntzaren kalitatea. Kalitatearen adierazleak. Kreditazioa. Ebaluazioa.

1. AURREKARIAK ETA GAIAREN EGOERA GAUR EGUN

Kalitatearen aldeko mugimenduek (eta bereziki ISO eta EFQM araudiak) enpresa munduan izan zuten hasiera, eta beste hainbatetan bezala, gutxira, hezkuntzaren esparrura zabaldu ziren. Honela, azken hamarkadan, ikastetxe eta gizarte-erakunde ugari, eredu hauek erabiliz, euren lanaren kalitatea ziurtatuko dien kanpo ebaluazioetan parte hartu izan ohi dute. Kalitate ereduaren agerpena edo sarraldia hezkuntza esparruan polemika giroan gertatu da. Alderdi anitzetik eztabaidatua eta oso fokapen ezberdinetatik aztertua izan da. Berriz ere, ikerketako hiru paradigma klasikoetan oinarritutako ikuspegiak agertzen zaizkigu nagusiki. Fokapenaren arabera kalitatea kreditatzeko prozesuaren onarpena ezberdina izan da. Fokapen teknologikoak enpresa munduko erreferentziak erabiltzen ditu eta, horren ondorioz, ikastetxeak, aurretik diseinatutako helburuen lorpenerantz orientatuta dauden erakundetzat, jotzen ditu. Cantónen ustez (2004:44) *«besteen aurrean agertzeko moduko burdinazko armadura izango litzateke, sendoa, distiratsua, azkarra eta homologagarria, baina era berean zurruna, deserosoa eta astuna»*.

Hala ere, ikuspegi kritikoetatik jaso dituzte eragozpen eta zalantza argienak gizarte eta hezkuntza munduan ezarritako kalitate ereduak. Tors-

ten Husenetik (1979), Le Moueletak (1992), Wilsonetik (1992), Calcagno y Calcagnotik (1995) eta Appleletik (1997) hasi eta, guretzat ezagunagoak diren Santos Guerrak (1998), Escuderok (1998) eta Gimeno Sacristánek (2003) zalantzetan jarri dituzte hezkuntza arlora aplikatutako kalitate eredu- en zenbait alderdi. Eragozpenen artean, Cantónek (2004) hauetako batzuk adierazten dizkigu:

- Eraginkortasunari, merkantilismoari lotzea.
- Zenbaitetan hizkera eztabaidagarria eta zalantzazkoaren erabilera, esate baterako: «lidersgoa», «bezeroak», «hornitzaileak»... bezalako hitzak
- Ideologikoki eztabaidagarria (neurrigabeko indibidualismoa, muturreko lehiakortasuna, moralezko erlatibotasuna, zuzentasun eza, elitismoa eta behartsuak ahaztea, merkataritzako legeen erreinua, eta abar).

Hala eta guztiz, badirudi, teoriaren ikuspegitik azpimarratu diren zalantza hauek ez dutela eragotzi duela urte batzuk enpresa munduan antolamenduan eta gestioan erabilitako kalitate ereduak. Ulergarria den bezala, hezkuntza munduan kalitate ereduak sartzerakoan Lanbide Heziketakoak aitzindariak izan dira, hain zuzen enpresa mundutik hurbilena daudenak.

Hezkuntzan, oso poliedrikoa eta konplexua da «kalitate» kontzeptua. Izan ere kontzeptu honek adierazten digunari buruzko adostasuna lortzea benetan zaila da. González Galánek (2004) dioenez, enpirikoki balioetsi daitezkeen eredu teoriko batean oinarritu daitezkeen hainbat indikatzaileen bitartez ikastetxeen kalitatea neur daitekeelako hipotesitik abiatzen gara. Ikastetxeen ebaluazio egokia burutzeko gakoa honakoa da: ebaluazioen eskuartu dezaketen aldagaien kantitatea eta zein aldagai erabili behar ditugun zehaztea.

Euskal Erkidegoan, ziurtagiriak lortu dituzten gizarte-erakunde eta ikastetxe kopuru garrantzitsua dago. Hauek, ebaluatutako izan diren ereduaren arabera, kalitatezko ikastetxe bezala kreditatuak daude. Hala eta guztiz, kreditazio hauek lortzeko erakunde hauek barne prozesuetan jasan behar izan dituzten benetako eraginei buruz oraindik ez da ikerketarik egin. Ziurtagiria lortzeaz gain, ¿zeintzuk dira kalitate programa hauen ondorioak ikastetxeetan? Zer eragina dute programa hauek heziketa prozesuaren hobekuntzan? Eta zehazki ikas-irakas prozesuaren hobetzean? Enpresa mundutik hezkuntza mundura ekarritako programa hauen eragina zenbaterainokoa da?

2. IKERKETAREN HELBURUAK

Kalitatearen ebaluaziorako eta kreditaziorako ereduak hobetzeko informazio garrantzizkoa gehitu nahi dugu. Horretarako, Euskal Herriko Unibertsitateko Didaktika eta Eskola Antolakuntza Departamentuko CUDEA taldeak giza-hezkuntza zentroetan kalitatearen kreditatze eredu ebaluazioa egin dugu. Eredu hauek aldatzea helburu handizalea dela argi dugu, eta lantalde honen esparrua gainditzen duela ere bai. Hala eta guztiz, kredita-

zio eredu hauen sortzaileentzat hobekuntzarako ekarpenak egitea da gure asmoa eta horretarako ondokoa bilatzen dugu:

- Kalitatea ezartzeko planen alde eta kontra daudenen argudioak bildu, antolatu eta ordenatzea.
- Ikastetxeen egituraren dimentsio ezberdinetan (antolamenduan, curriculumean, harremanetan eta giroan...) kalitatearen kreditaziorako ereduaren eragina aztertzea.
- Zehazki kreditazio prozesu hauen eragina aztertzea gela barruko dinamikan edo eskuartze eremuan.
- Kreditazio prozesu hauen bidez ezarritako aldaketak aztertzea estamentu desberdinen ikuspuntuak eta balorapenak kontutan hartuz.
- Lortutako akreditazioak ikastetxeko irudi korporatiboan izan duen eraginari dagokionez, hezkuntza komunitateko estamentu ezberdinen balorapenak ezagutzea eta aztertzea.
- Kalitatearen ebaluaziorako eta kreditaziorako ereduaren hobekuntzarako informazio garrantzizkoa eranstea.

3. IKERKETAN JARRAITUTAKO METODOLOGIA

Kalitate programen ebaluaketa lan hau bi urte naturaletan burutu da (2005-2006) eta bi tekniken bidez aurrera eraman da: bat kuantitatiboa (galdegien bidez) eta bestea kualitatiboa (adituen mahaiaren bidez). Informazioen jasotzeari dagokionez ikerketaren lehen fasean iritzi galdeketa bat sortu egin da, atal bakoitzeko eta eskuartze esparru bakoitzeko adituen iritziak jasoz; bigarren fasean datu jasotzea burutu da eta, amaitzeko eztabaidarako aditu-mahai bi antolatu dira. Jasotako informazioarekin, eremu eta konstruktoen balorazio zehatza egiteko aukera izan dugu eta emaitzak ondorengo laukian ikus daitezke:

1. taula

Ikerketan aztertutako eremuak eta mailak.

Eremuak	Mailak /konstruktoak
Ikastetxeko datu orokorrak	
Sarrerako Input-ak	Input-ak eta sarrerak
Heziketa prozesuak	Curriculum prozesuak Antolamendu prozesuak Hezkuntza orientazioa
Aspektu orokorrak	Ikastetxeko emaitzak eta ekoizkinak Aspektu orokorrak

Azpinarratu behar da «sarrerako input-ei», «hezkuntza prozesuei» eta «aspektu orokorrei» dagozkien esparruak hiru irizpideren inguruan baloratuak izan direla: 1) Kalitate plana martxan jarri aurretik irakasleek duten pertzepzioa; 2) Kalitate plana ezarri ondotik daukaten pertzepzioa; eta 3) hainbat aspektu zehatzetan kalitate planak izan duen eragina.

Gipuzkoako probintzian kokatu da ikerketa. EUSKALIT taldeak (Kalitatearen Sustapenerako Euskal Fundazioak), eta Hezkuntza Saileko Ikuskaritza Zerbitzuak emandako informazioari esker, datuak jaso ahal izateko ikastetxeen berariazko lagina (iritzi emailea) aukeratu izan dugu. Horrela, gaur egun Kalitate planak indarrean dituzten 12 eskola aukeratuak izan ziren, etapa (Haur eta Lehen Hezkuntza, DBH eta Lanbide Heziketa) eta egoera administratibo (6 publikoak, 6 pribatu-kontzertudunak) ezberdinen adierazgarriak zirenak. Beraietan 167 irakasleei galdetu diegu.

2. taula

Portzentajeak, ikastetxean betetzen duten ardura eta etaparen arabera

Irakasleek lana egiten duten etapa	%	Ardurak ikastetxean	%
Haur Hezkuntza	10,8	Irakaslea	21,1
Lehen Hezkuntza	10,8	Tutorea	42,1
Derrigorrezko Bigarren Hezkuntza	10,8	Koordinatzailea	18,4
Batxilergoa	59,6	Zuzendaria	15,8
Lanbide Heziketa	08,1	Orientazio Departamentua	2,6
Denetara	100	Denetara	100

Lortutako informazio kuantitatiboa SPSS 13.0 programa informatikoan sartu da. Irakasleen irizpideetan, item bakoitzaren balorapenean, kalitate plana martxan jarri aurretik eta ondoren ea alderdi esanguratsurik ote zegoen zehazteko, froga estatistikoak burutu ziren (adierazgarritasun irizpidea 0,05 edo handiagoa izanik). Ondoren, aldaketa esanguratsua izan duten aldagaiak aukeratu ditugu eta aldagai horietan, kalitate planaren aurretik eta ondoren eman den aldea kalkulatu dugu. Datu hau, inpaktuaren puntuaketarekin koerlazioan dugu (Tau-b de Kendalen korrelazioa) lehen adierazitako aldaketak kalitate plana martxan jartzearekin erlazioan duta dauden ala ez zehazteko.

Elkarrizketa, dokumentu, eta adituen mahaietatik jasotako datu kualitatiboak, lehen deskribatutako dimentsioak kontutan hartuz mailakatuak izan ziren. Sakonki eta zehazki ikertu eta sailkatu ondoren, kategoriak, edukien azterketa burutu genuen.

Ikerketa honen kalitatea bermatzeko, datuak jasotzeko tresnak aditu talde batek berrikusi zituen, edukien baliotasuna ziurtatzeko. Froga-pilotuak pasa ondoren, hobetutako galdetegi fidagarritasun frogak egin ziren

0.856 eta 0.814eko Alfa Cronbachen balorapena lortuz. Azkenik, jasotako informazio kualitatiboarekin triangulazio prozesuak burutu dira.

4. EMAITZAK

Ondoren, ikerketa lan honetan lortutako emaitzak hiru irizpideren arabera taldekatuak aurkezten ditugu: Kalitate planen aurrean hartzen diren jarrerak (4.1), hainbat indikatzailearen bilakaera kalitate planak ezartzen ari diren ikastetxeetan (4.2) eta kalitate planen eragina antzemandako aldaketetan (4.3).

4.1. Azterketa kualitatiboa. Kalitate planen aurrean hartzen diren jarrerak

Gure lanaren helburuetako bat zera da: hezkuntza komunitateko eragileek kalitate sistemen aurrean hartzen duten jarreraren azpian dauden arrazoiak argitzea, guzti hau, jarrera bakoitzaren inguruan biltzen den jende kopurua kontutan hartu gabe. Sintesi lan hau, jasotako informazio kualitatibotik abiatuta burutu da, bereziki adituen mahaietatik landutakoarekin. Lortutako emaitzak ondorengoak dira:

4.1.1. Arrazoiak

Kalitate planak ezartzearen aldekoak direnek zera diote: heziketa-gestioa optimizatzea eta hobetzea dela helburua. Heziketa-gestioa zentzurik zabalenean hartuta, alderdi administratiboetatik hasi eta ikastetxeak hartu behar dituen erabaki pedagogikoekin erlazionatuak dauden alderdiak barne.

Beste muturrean daudenek, kontrakoek zera diote: etengabeko kalitatearen hobekuntzarako planak ezartzearen benetako arrazoia, ikastetxea, kalitate planetan murgilduta dagoela publikoki saltzea dela. «Kalitatea» modan dago, eta ISO edo Q ziurtagiria edukitzea «marketing» erabaki bat da. Jaiotze tasak jaisten eta irakaskuntza publikoa hobetzen ari den hezkuntza munduan ikasle berriak eskuratzeko borrokan erabilitako estrategia besterik ez da ziurtagiria edukitzea.

4.1.2. Antolamenduari dagozkion aspektuak

Alde daudenek, kalitate planak ikastetxeen (hasiera batean Lanbide Heziketa arlokoak) berehalako arazoak konpontzeko beharrari erantzuten diela pentsatzen dute. Plan hauekin, heziketa eta administrazio prozesuak

hobetu ahal izateko asesoramendu kontzertatua jasotzeko aukera ikusten dute. Bereziki zera azpimarratzen dute: ikastetxean hartzen diren erabakiak eta jarraitzen diren prozesuak idatziz jasotzeak gestioaren antolamendua eta sistematizazioa errazten dute. Inplikatuena partaidetza gehitzen da eta partaidetza eta talde-lana suspertzen duen egitura bertikaletik horizontala-go batetara pasatzen dela diote.

Kontra daudenek, ikastetxearen antolaketaren ezkutuko erreforma eragitea dela helburua, diote. Hezkuntza erakundeetan (kasu askotan publikoak) gestio pribatuari dagozkion berezko elementuak ezartzea. Eredu gisa talde-gestio itxia eta bezeroengan pentsatzen duena bultzatzen du, irizpide ekonomikoetan oinarritua, enpresa mundutik hartua eta ikastetxeei erabakiak hartzeko autonomia mugatzen diena. Gainera, iritzi honetakoen ustez, batez ere gestiora bideratuak izango diren baliabide «estrak»(subentzioak) jasotzeko ezkutuko modua da.

4.1.3. *Planifikazioa*

Alde daudenek, benetako planifikazioa burutzeko aukera ematen duen eredia dela diote, non irakasleak eman behar dituen saio/eskolaordu guztiak programatzen dira. Programatutako zereginen betetze maila kontrola daiteke eta ez-betetzeen arrazoiak ezagutzeko bideak eskaintzen ditu. Espazioak eta denbora optimizatzen da. Ikasturtean zehar ikastetxera datozen irakasleen laneratzea errazten da egin behar duenaren ikuspegi argia ematen baitzaie. Honetaz gain, prozesuen estandarizazioak auto-ebaluaketa eta errebisioa errazten du.

Kontra agertzen direnek, berriz, zera diote: irakaslearen lanari deus berririk ez dio ekartzen. Klaseak prestatzea, planifikatzea eta programatzea berez irakasle lanari dagokio eta kalitate programen aurretik ere egin egiten zen berdin-berdin. Are gehiago, kalitatearen gestiorako planak klaseak prestatzeko lana zailagoa egiten dute, irakasleen programatzeko estilo eta estrategia ezberdinak estandarizatzen dituztelako. Kasu askotan konpartitzen ez den eredu bat erabiliz programatu beharrak, eta urtero egokitzeak lan administratibo estra suposatzen du eta lagundu beharrean, programaketa itxi eta ia aldaezinak bihurtzera eramaten dute.

4.1.4. *Curriculum*

Kalitate sistemen ezarpenaren alde daudenek, prozesuak sistematizterakoan curriculumarekin erlazionatuta dauden aspektuak hobetu daitezkeela pentsatzen dute,. Unitate didaktikoen denboralizazioa hasieratik finkatzen da; balizko aldaketa eta egokitzenak jasota eta idatzita gelditzen dira. Aldaketei jarraipena ematen ahal zaie. Koordinazioa, talde lana eta praktikan oinarritutako hausnarketa bermatuta daude.

Kalitate planen aurka kokatzen direnek, ordea, kalitate planak ez betetzeak ezadostasunak pilatzea suposatzen duela eta irakasleengan zalantzazko ondorioak dakartzatela diote. Honen ondorioz, dokumentuetan jasotakoa eta praktikan egiten denaren arteko aldea nabarmena gerta daiteke. Dokumentuetan jasotzen diren eduki guztiak ez dira lantzen edo lantzen diren guztiak ez dira jasotzen. Azken hau ikastetxearen irudiaren aurka ere joan daiteke emaitza akademiko baxuko hainbat talde elkartuz. Ikastetxeko beste dokumentu batzuekin ere (IHP, ICP, gelako programazioak...) hau gerta daiteke; hala ere, beraien erabilera mugatuagoa eta ez zabaltzailea denez, jasotzen duten informazioa eta egiten denaren arteko koherentzia handiagoa izaten da. Gaur egun aplikatzen ari diren bezala, kalitate planak irakaslearen betebeharra mugatu besterik ez dute egiten, bereziki, ikaslearen eta gelaren errealitateara egokitzea eta malgutasunez jokatzea eskatzen diguten curriculum erduetan. Hezkuntzan berez, berrikuntza eta koordinazioa eman behar diren errealitateak dira, eta kalitaterako edozein eredu aplikatuta ala aplikatu gabe berdin-berdin ematen dira.

4.1.5. *Ebaluaketa*

Aldekoek kalitate planek ukitzen dituzten gaiak (curriculum, tutoretzak, orientazioa, familiekin harremana... eta abar) ebaluagarriak izan behar dutela diote. Horretarako tresnak sortzen dira, adib. irakaslearen koadernoak. Kalitate planaren barruan egiten den planifikazioa ebaluatu daiteke. Gainera, hainbat ikastetxeetan egindako auto-ebaluazioak, eragile ezberdinen gogobetetzearen hobekuntza adierazten dute (gurasoak, ikasleak...), irakasle eta familien arteko elkarrekintza ...

Kontrakoek berriz, kalitate planei egotzi dakizkiekeen hobekuntza esanguratsuen ebidentziarik ez dagoela diote; alegia, ematen diren aurrerapenak kalitate plan hauei egotzen zaizkie kasu askotan, hori ziurta dezakeen inolako daturik izan gabe. Gainera, aspektu pedagogikoen garapenaren benetako ebaluaziorik ez dago: eskola porrotaren jaitsiera (ikasle erreplikazailen beherakada eta suspentso kopuruaren jaitsiera), aniztasunaren trataeraren hobekuntza... eta abar. Ikastetxe mailan, kalitate planak «marketing» programetan kokatzen direla kontutan harturik, egiten diren ebaluazioak ikastetxeen lehiakortasuna bilatzera doaz, gero eta ikasle gehiago lortzeko helburuarekin.

4.1.6. *Klima*

Kalitate planen aldekoek uste dute plan hauek ezartzerakoan zaindu beharreko aspektu garrantzitsua dela klima. Ahalik eta adostasun handiena lortu behar da mota honetako plangintzetan abiatu aurretik eta uzturenak direnen ekarpenak kontutan hartu... Erritmoak eta denborak zaintzea

garrantzitsua da, zuhurtasunez jokatu eginkizunak antolatzerakoan, kalitate planak urteetako jarraipena eskatzen baitute.

Kontra daudenek ikusten dute ikastetxeetako klima aspekturik kaltetuenetarikoa dela. Bereziki lan burokratikoetan irakaslearen lanaren berreketa, irakasleen ebaluazio erdi estalia, eta, parte hartu nahi ez dutenekiko presioak lan giroa okertzen dute eta irakasleen estres maila gehitzen da.

4.1.7. *Ikastetxearen irudia*

Ados daudenek, ziurtagiria lortzerakoan, ikastetxearen irudia hobetzen eta indartzen dela diote. Hau, etengabeko hobekuntzaren proba da, ikastetxearen funtzionamenduan eragiten duten aspektu guztiena.

Kalitate ereduak ezartzearen kontra kokatzen direnek irudi faltsua sortzen dela diote, alegia, egiazkoa ez den bikaintasunaren auto-pertzepzioa. Ikastetxearen identitatearen galeraren arriskuaz ohartarazten dute, zeren, lortutako ziurtagiriak mantentze lanetan hainbat erabaki hartzera eraman gaitzake ez benetan sinisten delako, baizik eta, ziurtagiria ez galtzearen.

4.2. **Azterketa kuantitatiboa. Indikatzailerik ezberdinen bilakaera kalitate planak ezartzen ari diren ikastetxeetan**

Irakasleen argudio kualitatiboak jaso, sistematizatu, mailakatu eta ordenatu ondoren, kalitate plana ezartzen ari diren ikastetxeetako irakasleen ikastetxeari buruzko balorazio kuantitatiboak aurkezten ditugu. Balorazio hauek bi momentu desberdinei egiten diete erreferentzia: kalitate planak martxan jarri aurretiko momentuari (4.2.1 atala) eta kalitate plana martxan jarri ondorengo momentuari (4.2.2 atala).

4.2.1. *Kalitate Planak ezarri aurretik zegoen egoerari buruzko balorazioak*

- Irakasleek zera diote, beraiek lana egiten duten ikastetxeek ezin hobe funtzionatzen dutela, orokorrean. Kalitate planak ikastetxeko esparru garrantzitsuenak barnean dituela, eta bere erabilgarritasunean sinisten dute. Ikastetxe gehienetan kalitate kontzeptua nahiko definituta dago eta adostasun maila zabala dago bere inguruan.
- Curriculum mailan, hobekien puntuatutako aldagaiak harremanen esparruari (elkarrizketaren sustapena, partaidetza...) eta eraginkortasunari (denboraren aprobetxamendua ikasgelan, ikasleen errendimenduari buruzko iguripen onak, ikasleen emaitza onen errekonozimendua...). lotutakoak dira. Curriculumaren aldizkako ebaluaketak eta Hezkuntza Behar Bereziak dituzten ikasleentzat egindako Curriculum Egokitzapenak balorapen okerragoa lortu dute. Curriculum esparruari dagokionean ere, irakasleek erdi mailako puntuazioarekin baloratzen

dute, besteak beste, ikastetxeko funtzionamendua eta ikasleen motibazioa. Eta, hutsune nabarmenak daudela pentsatzen dute honako, aldagai hauetan: ikerketarako estrategietan, aniztasunari erantzuteko ekimenetan, ingurua eta edukien arteko harremanetan eta curriculumaren ebaluazioan eta koordinazioan.

- Antolamendu esparruan, puntuaziorik altuenak ikastetxeko araudia-
ren betetze mailarekin eta erakunde barruan ikasle-irakasleen arteko
harremanetan ematen dira.
- Baxuenak berriz, irakasleriaren arteko harremanetan (gatazkak, ti-
rabirak...) eta lidergo pedagogiko eskasean, besteak beste. Edozein
ikastetxeren funtzionamendurako garrantzizko aldagaiak dira hauek.
Emaitzetatik hoberenak harremanen esparruan ematen dira: ikasleen
arteko harremanetan eta guraso-irakasleen harremanetan besteak
beste. Baina, irakasleen arteko harremanek oso puntuaketa kaxkarrak
lortzen dituzte eta ikastetxean erabakiak hartzeko moduak ere bai.
- Hezkuntza orientazioa eta tutoretza alderdiei dagokionez denetari-
ko emaitzak agertzen dira. Emaitzetatik hoberenak ondorengo bi alda-
gaietan ematen dira: arazodun kasuei ikastetxeak ematen dion erant-
zunean eta tutoreen inplikazioa gai hauetan. Arazoak detektatzeko
mekanismoak eta kontsultorearen lana ez dira sobera ongi balora-
tuak. Ez dirudi hezkuntza orientazioa Curriculum Proiektaturantz
nabarmenki bideratua dagoenik. Arazodun ikasleriarekin hezkuntza
eskuartze espezializatuak benetan emaitza apalak lortzen ditu.
- Galdetegi honetako esparru garrantzitsuenetarikoa aldagai guztiak
biltzen baditugu, «Currículum» konstruktua (ikaste-irakaste pro-
zesuen inguruko aldagaiak) da puntuaziorik altuena lortzen duena
(2,98, 4aren gainean). Hezkuntza Orientazioarekin lotutako kons-
truktoak ondorengo puntuazio orokorra dute (2,67) eta, azkenik, ba-
lorapenik baxuenak antolaketa esparruan kokatzen dira (2,60).

4.2.2. *Kalitate Planak ezarri ondorengo egoera*

- Ikastetxeko input-en esparruan, bost konstruktok batezbestekoa gain-
ditzen dute:
 - Baliabide fisikoak eta materialak (gela eta ikastetxeko ekipamen-
dua, azpiegiturak eta instalazioak...).
 - Baliabide ekonomikoak (irakaskuntzarako aurrekontu ekonomi-
koak).
 - Proiektu instituzionalak (ICParen balioa programak egokitzeko,
baloreen proposamen komuna eta ikastetxearen beharretara ego-
kitutako Curriculum Proiektua).
 - Institutuzioen sostengua (publikoak eta pribatuak diren laguntza ins-
tituzionalak ...).

- Giza baliabideak (ikasle-irakasle ratioa, heziketa premia bereziak dituzten ikasleei zuzendutako baliabideak...).
- Curriculumaren esparruan 13 konstruktok batezbestekoa gainditzen dute. 13 hauen artetik, puntuaziorik hoberenak lortzen dituzten aldagaiak hauek dira: ikastetxearen berrikuntzari eta hobekuntzari bultzada, gehiegizko izapideak eta burokrazia, ikasle-irakasle arteko harremanak, irakasleriaren arau betetzea eta irakasleen etengabeko prestakuntzari bultzada. Batezbestekoaren gainera dauden gainerako aldagaiak hauek dira: irakasleen arteko harremanak, Eskola Kontseiluaren funtzionamendua, berrikuntzak ezartzeko trabak, erakundean erabakiak hartzeko irakasleen partaidetza eta ikastetxean lurrazpiko jokoa izatea.
 - Ikastetxearen antolamenduaren atalean konstruktuen % 100ak batezbestekoa garaitzen du. Dena den puntuazio altu eta baxuen arteko aldeak kontutan hartzekoak dira. Aldagaiak banan-banan harturik, 29 aldagaieetatik bakarrik 4 ez dira batz-bestekora iristen (% 13,5) eta gainontzeko 25ek gainditzen dute (% 86,5). Antolamenduaren esparruan, orokorrean, puntuaketen hobekuntza ikusten da kalitate plana ezarri ondoren.
 - Hezkuntza orientazioari dagokionez, konstruktoguztiek batz-beste aritmetikoa gainditzen dute. Puntuaketarik onenak ondorengoak dira: kasuen jarraipena, ikasleen arazoaren prebentzioa, Heziketa Behar Bereziak dituzten ikasleekin harremana duten eragile ezberdinen (gurasoak, irakasleak, tutorea, laguntza baliabideak...) inplikazio maila, arazoak antzematea (arazoak detektatzeko moduak), ikaslearen integrazioa gelan eta, azkenik, hezkuntza esku hartzea (IC Proiektuaren balioa programak egokitzeko, arazodun ikasleentzako programa egokituak). Banan-banako aldagaiei dagokionez, 17tik 2 bakarrik ez dira batz-bestekora ailegatzen (% 11,7) eta beste 15ak gainditzen dute (% 88,3).
 - Ikastetxeak lortutako emaitzei buruz, % 88,9ak (bat ez beste konstruktoguztiak) batezbestekoa gainditzen du. Puntuaketa altuena ikastetxeko zerbitzu eskaintzak (busa, jangela...) lortzen du. Ondorengo aldagaiek puntuaketa altua lortzen dute ere bai: hezkuntza komunitateak ikastetxearekiko duen satisfazioa, ikasleen emaitza akademikoak, ikastetxeko helburuen lorpenak eta ikastetxeak gizartean duen irudia (matrikula kopurua, ikastetxearen irudia, beste eskolekin lehiatzeko ahalmena). Batezbestekoa gainditzen EZ duen konstruktoguztiak laneko bizi kalitatea da (2,43).

Beraz, orokorrean, kontsulta egin zaien ikastetxe guztiak, denbora joan ahala (Kalitate plana martxan jarri eta ezartzearekin) beraien prozesuak hobetu dituztela baieztatu dezakegu.

3. taula
**Aldagaien arteko batezbestekoen diferentzia
eta bere esanguratsutasuna, plana ezarri aurretik eta ondoren**

Eremua	«Konstrukto» indikadoreak	Lehen	Ondoren	Esang.
Ikastetxearen Inputak- sarrerak	Baliabide fisiko-materialak	2,6486	3,2162	0,000
	Baliabide ekonomikoak	2,6786	2,9286	0,006
	Giza baliabideak	2,3906	2,5625	0,014
	Erakundeen euskarriak	2,3750	2,6250	0,002
	Erakundeen proiektuak	2,6111	2,8556	0,000
Hezkuntza prozesuak: curriculum prozesuak	Eduki mota ezberdinei bultzada	2,7778	2,9877	0,000
	Edukien arteko erlazioa	2,7273	2,8636	0,059
	Edukien eta inguruaren arteko harremana	2,5161	2,7419	0,017
	Lan autonomorako estrategiak	2,6571	2,9143	0,005
	Talde estrategiak gelan	2,7849	3,0753	0,001
	Ikerketa estrategiak	2,6296	3,0494	0,000
	Aniztasunari erantzuteko ekimenak	2,5089	2,7143	0,001
	Funtzionamendua gelan (ikasleak eta irakaslea)	2,9667	3,1333	0,002
	Ikasleriaren motibazioa	2,8083	3,0583	0,001
	Curriculumaren koordinazioa	2,3269	2,5962	0,001
	Ikasleekiko aurreikuspenak	3,0690	3,1724	0,264
	Ikasketen ebaluazioa	2,6790	3,0741	0,000
	Curriculumaren ebaluazioa	2,4111	2,9667	0,000
Hezkuntza prozesuak: Ikastetxearen antolamendua	Orientazio departamentuaren funtzionamendua	2,4516	2,7258	0,007
	Irakasleen funtzionamendua	2,8103	3,1638	0,000
	Talde lanaren funtzionamendua	2,3649	3,1351	0,032
	Idazkaritzaren funtzionamendua	3,000	3,2500	0,032
	Zerbitzuen funtzionamendua	2,7083	3,0000	0,050
	Ikastetxearen koordinazioa	2,4839	2,7097	0,000
	Zuzendaritza taldearen funtzionamendua	2,3784	3,2162	0,001

Eremua	«Konstrukto» indikadoreak	Lehen	Ondoren	Esang.
<i>Hezkuntza prozesuak: Ikastetxearen antolamendua</i>	Irakasleriaren koordinazioa	2,6774	3,0000	0,000
	Orientazio departamentuaren Koordinazioa	2,5484	3,1613	0,043
	Eskola Kontseilua	2,2581	2,3871	0,000
	Ikastetxeko Zuzendaritza	2,4444	2,9074	0,745
	Erabakiak hartzea	2,0968	2,1290	0,000
	Beste ikastetxe, erakunde, enpresa arteko harremanak	2,3333	3,2500	0,002
	Harremanak irakasleen artean	2,3243	2,6486	0,043
	Harremanak ikasleen artean	3,2258	3,3548	0,573
	Harremanak gurasoen artean	2,9643	2,9286	0,573
	Bizikidetzak ikastetxean	3,0215	3,1296	0,048
	Ikastetxeko irakasleen formakuntza	3,1296	2,6019	0,000
Hezkuntza prozesuak: Orientazioa	Zailtasun handiko kasuak detektatzea	2,3947	2,8947	0,000
	Hezkuntza eskuartzea	2,2667	2,5167	0,000
	Kasuen jarraipena	2,6364	3,1212	0,000
	HBBk ikasleekin guraso eta irakasleen inplikazioa	2,7681	2,9420	0,043
	Integrazioa gelan	2,6286	2,8571	0,019
	Prebentzio lana	2,8065	2,9677	0,203
Aspektu orokorrak: ikastetxearen emaitzak	Ikastetxearen xedearen betetze maila	2,8333	3,2222	0,000
	Ikastetxeko zerbitzu eskaintza	2,8088	3,0882	0,000
	Emaitza akademikoak	3,1034	3,1034	1,000
	Hezkuntza komunitatearen gogobetetzea	2,9375	3,0938	0,004
	Formakuntza baloreetan	2,8148	2,8899	0,425
	Aniztasunari erantzuna	2,7262	2,9643	0,007
	Ikastetxearen irudia	3,333	3,4253	0,212
	Irakaslearen lorpen profesionalak	2,9107	2,9286	0,787
	Egoera orokorra, globala	3,1071	3,1726	0,118

4.3. Ikastetxeetan ezarritako Kalitate Planen Eragina

Baina, ¿aldaketa hauek Kalitate Planaren ezarpenaren ondorioa izan dira? Irakasleriarengandik jasotako emaitzen arabera, zera baiezta dezakegu:

- Orokorrean «sistemako sarrerek» ez dute jaso kalitate planaren eraginik. Irakaskuntzara bideratutako baliabide fisikoak, materialak eta ekonomikoak, arazoak dituzten ikasleei eskaintako giza-baliabideak eta ikasle-irakasle «ratioa» hobetzeko baliabideak ez dira nabarmenki hobetu Kalitate Planarekin. Hala ere Kalitate Planaren eragina jasaten duen konstrukto bat bada: proiektu instituzionalen hobekuntza (programak egokitzeko Curriculum proiektua, baloreen inguruko proposamen komuna ikastetxean...).
- «Curriculumaren esparruan», konstrukto eta aldagai gehienek kalitate planaren eragina jasan dute. Gutxi gora behera, berrogei aldagaietatik 32etan, korrelazioa handia eta esanguratsua ematen da haien artean. Beraz, planaren eragina begi-bistakoa eta nabarmena da.
- «Antolamenduaren esparru»ko aldagai gehienak hobetu dira ikastetxeetan ezarritako kalitate planaren eraginez. Kalitate planarekin berdin jarraitzen duten aldagaia, honen eraginik jasan ez dutenak alegia, ondokoak dira: koordinaketa zuzendaritza taldean, irakasleen arteko harremanen bultzada, ikastetxeko partaide izatearekiko sentimenduaren gorakada, irakasleriaren arteko koordinazioa eta Eskola Kontseiluaren funtzionamendua.
- Ikastetxeetan ezarritako kalitate planak «hezkuntza orientazioko» esparru gehienetan positiboki eragin dute. Hobekuntzarik jasan ez duten aldagaiak hauek dira: ikastetxeko kontsultore-orientatzailearen funtzionamendua eta Hezkuntza Premia Bereziko ikasleen integrazioa ikasgelan.
- «Ikastetxeko emaitzei» dagokionez, hobekuntza nabarmena jasaten duten aldagai eta konstruktoak ondorengoak dira: Hezkuntza Proiektuko helburuen betetze maila, ikastetxeko ikasketa eskaintza, zuzendaritzako helburuen betetze maila, zerbitzu eskaintza (busa, jangela...), beste erakunde publiko eta pribatuen babesa, ikastetxearekiko gurasoen asebetetze maila, ikasleriaren asebetetzea, eskolak ematen duen prestakuntza bizitzarako eta lanerako, hezkuntza komunitatearen asebetetze maila eta aniztasunari erantzuna.
- Kalitate planarekin hobetzen ez diren aldagaiak (hain zuzen ikastetxearen funtzionamendurako oso garrantzitsuak) hauek dira: Urteko Plangintza Orokorreko helburuen betetze maila, zuzendariaren lana ikastetxearen hobekuntzan, beste eskolekin lehiatzeko ikastetxearen ahalmena, eta irakasleriaren estres maila (aldagai honek okerragora egiten du) eta ikastetxeko zerbitzuen eskaintza (heziketari dagozkionak eta osagarriak).

Orain arte esandakoaren laburpen gisa zera agertzen zaigu: hezkuntza zentroetan ezarritako Kalitate Planek eragin txikia dutela baliabideetan (inputs) eta, ordea, eragin handia dutela ikaste-irakaste prozesuekin erlacionatuta dauden hiru esparruetan (eskolako antolamendua, curriculuma eta hezkuntza orientazioa) eta ikastetxeko emaitzetan.

4. taula

Aldagai bakoitzaren batezbestekoaren diferentzia, eta korrelazioa eta esanguratsutasun mailaren arteko aldea (kalitate planak baino lehen eta ondoren) eta inpaktuaren puntuaketa

Eremua	«Konstrukto» indikadoreak	Korrel.	Esg.
Ikastetxearen Inputs- sarrerak	Baliabide fisisiko-materialak	0,307	0,073
	Baliabide ekonomikoak	0,299	0,137
	Giza baliabideak	0,237	0,243
	Erakundeen euskarriak	0,389	0,100
	Erakundeen proiektuak	0,487	0,009
Hezkuntza prozesuak: curriculum prozesuak	Eduki mota ezberdinei bultzada	0,474	0,017
	Eduki eta inguruaren arteko harremana	0,270	0,149
	Lan autonomorako estrategiak	0,270	0,116
	Talde estrategiak gelan	0,298	0,124
	Ikerketa estrategiak	0,392	0,048
	Aniztasunari erantzuteko ekimenak	0,550	0,003
	Gelan Funtzionamendua (irakaslea eta ikasleak)	0,560	0,002
	Ikasleriaren Motibazioa	0,561	0,003
	Curriculumaren Koordinazioa	0,705	0,000
	Ikaskuntzaren Ebaluazioa	0,728	0,000
	Curriculumaren Ebaluazioa	0,369	0,049
Hezkuntza prozesuak: Ikastetxearen antolamendua	Orientazio Departamentuaren Funtzionamendua	0,416	0,027
	Irakasleen Funtzionamendua	0,658	0,000

Eremua	«Konstrukto» indikadoreak	Korrel.	Esg.
<i>Hezkuntza prozesuak: Ikastetxearen antolamendua</i>	Talde Lanaren Funtzionamendua	0,434	0,010
	Idazkaritzaren Funtzionamendua	0,501	0,007
	Zerbitzuen Funtzionamendua	0,562	0,005
	Ikastetxeko Koordinazioa	0,568	0,001
	Zuzendaritza taldeko Koordinazioa	0,269	0,113
	Irakasleen Koordinazioa	0,252	0,171
	Orientazioa Departamentuaren Koordinazioa	0,603	0,001
	Eskola Kontseilua	0,362	0,063
	Ikastetxeko zuzendaritza	0,714	0,000
	Beste ikastetxe, erakunde eta enprekin harremanak	0,482	0,006
	Ikastetxeko irakasleen arteko harremanak	0,246	0,167
	Ikastetxeko ikasleen arteko harremanak	0,476	0,007
	Bizikidetzak ikastetxean	0,597	0,000
	Ikastetxeko irakasleen formakuntza	0,462	0,015
<i>Hezkuntza prozesuak: Orientazioa</i>	Arazodun kasuen detekzioa	0,557	0,000
	Hezkuntza eskuartzea	0,662	0,000
	Kasuen jarraipena	0,608	0,000
	HBBko ikasleen guraso eta irakasleen inplikazioa	0,836	0,000
	Integrazioa ikasgelan	0,268	0,132
	Prebentzio maila	0,544	0,002
<i>Aspektu orokorrak: ikastetxearen emaitzak</i>	Ikastetxearen helburuaren betetze maila	0,347	0,070
	Ikastetxearen zerbitzu eskaintza	0,258	0,154
	Hezkuntza komunitatearen satisfazioa	0,478	0,010
	Irakasleen lorpen profesionalak	0,464	0,022

5. KALITATE PLANETAN HOBETU DAITEZKEEN ESPARRUAK

Prozesuan murgildu diren irakasleen gehiengoaren arabera, kalitate planak eraginkorrak direla adierazi duten arren, erakunde hauen optimizazioa eta zenbait aspektu zorrotzago ikusteko autokritika egitea osasuntsua da. Irakasleek diote, ikastetxeetan nabarmenki hobetu daitekeen aspektu aipagarriak daudela, nahiz eta baldintza onetan egon. Lehenasunez aipatuz, optimizazio maila handiagoa eskatzen duten alderdiak hauexek dira:

1. Kalitate Planaren helburuak argi eta garbi zehaztea.
2. Kalitate planekiko irakasleen satisfazioa.
3. Ikastetxearen lidergo estiloa finkatzea.
4. Irakasleriaren motibazioa kalitate plana gauzatzeko.
5. Irakasleriaren formakuntza kalitate plana gauzatzeko.

6. ONDORIOAK

6.1. Alderdi kualitatiboak

Kalitate Programak (ISO y EFQM) ezartzea eta mantentzea txalotzen eta kritikatzten dituzten pertsonak erabiltzen dituzten argudioei so eginez, batzuen eta besteen atzean, hezkuntzaren curriculuma ulertzeko elkarren kontrakoak diren bi ikuspegi daudela ikusiko dugu. Horrela, alde agertzen direnek, planifikazio sistematikoak dakarren onurarekin, ikastetxean uneoro gertatzen denaren kontrolarekin, ikastetxeetan ematen diren prozesuen arazoitze sistemikoarekin... gelditzen dira. Alderdi hauek, eskola curriculuma ikuspegi teknikoagoekin ulertzen duten teoriekin lerrotatzen dira (Gagné 1967, Johnson 1967, Tyler 1973, Taba 1974).

Alderantziz, kalitate eredu hauekin kritikoagoak direnek bestelako argudioak erabiltzen dituzte. Ikuspegi «soziala-erabilgarria-elkarrizketaren aldeko» (Stenhouse, 1975; Tanner y Tanner, 1980; Elliot, 1992) batean oinarrituta honako argudioak azaltzen dituzte: arrazionaltasuna eta kontrola bilatzen duten lan burokratikoak eta administratiboak gehitzen dira, kanpoko interesei aurre egingo dien ikastetxeen autonomia ixten da, benetan irakaskuntzaren berrikuntza eta ekintza erraztuko duten dokumentu kurrikularren erabilera murrizten da (Ikastetxeko Hezkuntza Proiektua, Ikastetxeko Curriculum Proiektua, gelako programazioak), ikasleen beharretara curriculuma egokitzeko autonomia mugatzen da eta abar.

Programa hauekiko irakaslerik kritikoena sare burokratiko arrotzak sortzearen beldur dira. Hauen ustez kalitate planen itzalean ikastetxeetako gobernua arautzen duen legeditik kanpo dauden talde burokratikoak sortzen dira. Era berean, talde kritiko honek, giza harremanak okerrera egite-

ko arrisku nabarmena antzematen du, ikastetxean bizitzen den larritasuna eta urduritasunaren ondorioz .

6.2. Alderdi kuantitatiboak

Jarrera hauetaz aparte, gaur egun ISO eta EFQM araudietan oinarritutako kalitate sistemak ezartzen ari diren ikastetxeetako irakasleak direnek azken urteetan beraien erakundeetan gertatzen ari diren aldaketak behatu eta baloratzeko aukera izan dute. Talde honek eskaintzen dizkigun datuak kontutan hartuz baieztatu dezakegu:

- Kalitatearen akreditazioa lortzeko barne prozesuek, ikastetxeen antolakuntza hobetzen laguntzen dute. Neurri berean ikasgeletan garatutako prozesu kurrikularrak eta hezkuntza orientazioarekin loturiko hainbat aspektu nabarmenki hobetu dira kalitate programa hauek martxan jarri geroztik.
- Kalitatearen akreditazioa lortzeko barne hobekuntza prozesuek geletan ematen den ikaste-irakaste prozesuaren alderdi batzuetan eragin esanguratsua dute. Baita aniztasunari erantzuteko proposamenetan eta irakaskuntzaren indibidualizazioan ere.
- Kalitatearen akreditazioa lortzeko barne hobekuntza prozesuak, dokumentu-markoetan jasotako helburuen lorpen mailan eragin ezberdina dute. Horrela, Ikastetxeko Hezkuntza Proiektuko helburuen lorpenean eragin positiboa antzematen den bitartean, Urteko Plangintza Orokorreko helburuen lorpenean ez da hobekuntza nabarmenik ikusten.
- Kalitatearen akreditazioa lortzeko barne hobekuntza prozesuak ez dute eragin esanguratsurik hezkuntza erakundeak elkarren artean lehiatzeko daukaten ahalmenean; zerbitzuen eskaintza (hezkuntza arlokoa zein osagarria —jangela, busa...—) ez da bereziki hobetzen.
- Ikastetxeko bertako irakasleen arabera, kalitatearen akreditazio sistemak martxan jartzearen ondorioz, estres maila eta lanaren zama gehitzen omen da. Argi erakutsi da plan hauek ez dutela laguntzen hezkuntza zentroetan gertatzen diren giza harremanak hobetzen.

7. IRADOKIZUNAK

Ondorio negatiboak ahal den neurrian gutxitzeko, kalitate programak ezartzearen aldeko apustua egin duten hezkuntza erakundeek zenbait ekin-tza burutzeko beharra ikusten dugu:

1. Kalitate Planak ezartzeko prozesuen «humanizazioa» bultzatzea. Ildo honetatik, bertikaltasuna apaltzea eta kideen parte-hartze mekanismoak sustatzea iradokitzen dute.
2. Akreditazio planen garapena errazteko sortzen diren sareen legiti-mazioa (giza eta lege aldetik) bermatzea.
3. Aniztasunarekiko erantzunari dagozkien aldagaien behaketa etenga-bea egitea (ikasgaiaren ezagutza, eskola-porrota, aniztasunari eran-tzuteko neurriak...).

Jasotze-data: 2008/6/12

Onartze-data: 2008/12/11

Abstract

In the following article, the results of an empirical research carried out to analyze which is the opinion of some lectures and which are the effects of quality accreditation programs (EFQM) and ISO) implanted on educative institutions over a list of pedagogical indicators were presented. In order to do that, from two discussion meetings in which some professionals in the scope of education with different points of view showed their positions, qualitative data was collected. On the other hand, a survey was filled by lecturers from different educative centers of Gipuzkoa where the quality accreditations programs are being implemented. Taking into account these results the possibilities and limitations of the quality accreditation programs can be understood.

Keywords: *Quality in education. Quality indicators. Accreditation. Evaluation.*

En el siguiente artículo se presentan los resultados de una investigación de carácter empírico que ha sido llevada a cabo con el fin de analizar cuáles son los efectos de los programas de acreditación de la calidad (modelos EFQM e ISO) sobre un listado de indicadores pedagógicos así como el posicionamiento de los docentes ante estos programas. Para ello se han recogido datos cualitativos a partir de la puesta en marcha de dos mesas de debate en las que han participado profesionales del ámbito de la educación con diferentes puntos de vista sobre el tema y se ha pasado un cuestionario cerrado a profesores pertenecientes a centros educativos de Guipúzcoa en los que se están implantando sistemas de acreditación de la calidad. Los resultados obtenidos nos ayudan a comprender las posibilidades y las limitaciones de estos programas.

Palabras clave: *Calidad de la educación. Indicadores de calidad. Acreditación. Evaluación.*

Dans l'article qui suit, sont présentés les résultats d'un programme de recherche à caractère empirique qui a été mené afin d'analyser quels sont les effets des programmes de certification de la qualité (modèles EFQM et ISO) parmi une liste d'indicateurs pédagogiques ainsi que le positionnement des enseignants face à ces programmes. Pour ce faire, on a repris les données qualitatives de la mise en marche des deux tables rondes auxquelles ont participé des professionnels de l'enseignement dont les points de vue divergent quant à ce sujet, puis un questionnaire fermé a été adressé aux professeurs exerçant dans des établissements de Gipuzkoa où sont mis en place des systèmes de certification de la qualité. Les résultats obtenus nous aident à comprendre les possibilités et les limites de ces programmes.

Mots clé: Qualité de l'éducation. Indicateurs de qualité. Accréditation. Évaluation.

BIBLIOGRAFIA

- APPLE, M. W. (1997): *Teoría crítica y educación*. Argentina: Miño y Dávila.
- BOLÍVAR, A. (1999): La educación no es un mercado. Crítica de la «gestión de calidad total». *Aula de innovación educativa*, 83-84, 77-82.
- BUENDÍA, L. (Coord.) (2001): «Calidad de las evaluaciones en diferentes niveles educativos». *Revista de investigación Educativa*, 25, 575-612.
- CALCAGNO, A. E y CALCAGNO, A. F. (1995): *El universo neoliberal. Recuento de sus lugares comunes*. Buenos Aires: Alianza.
- CANTÓN, I. (Coord.) (2001): *La implantación de la calidad en los centros educativos desde una perspectiva aplicada y reflexiva*. Madrid: CCS.
- CANTÓN, I. (2004): *Planes de mejora en centros educativos*. Málaga: Aljibe.
- ELLIOT, J. (1992): «¿Son los “indicadores de rendimiento”, indicadores de la calidad educativa?». *Cuadernos de Pedagogía*, 207, 44-47.
- ESCUDERO, J. M. (1998): «Calidad de la educación: entre la seducción y la sospecha». *Actas V Congreso Interuniversitario de Organización de Instituciones Educativas*, 201-216.
- GAGNÉ, R. M. (1967): *Las condiciones del aprendizaje*. México: Interamericana.
- GIMENO SACRISTÁN, J. (2003): «Resultados escolares y calidad». *Cuadernos de Pedagogía*, 326, 88-94
- GIMENO SACRISTÁN, J. (2004): «La calidad del sistema educativo vista desde los resultados que conocemos». En GIMENO SACRISTÁN, J. y CARBONELL I SEBARRROJA, J. (Coords): *El sistema educativo. Una mirada crítica*. (179-200) Barcelona: Ciss Praxis.
- GONZÁLEZ GALÁN, A. (2004): *Evaluación del clima escolar como factor de calidad*. Madrid: La Muralla.
- INSTITUTO NACIONAL DE CALIDAD Y EVALUACIÓN (2002): *Sistema estatal de indicadores de la educación*. Madrid: Ministerio de Educación y Cultura.
- JOHNSON, M. (1967): «Definitions and models in curriculum theory». *International Review of Education*, 19, 187-194.

- LE MOUËL, J. (1992): *Crítica de la eficacia. Ética, verdad y utopía de un mito contemporáneo*. Barcelona: Paidós.
- O.C.D.E. (1991): *Escuelas y calidad de la enseñanza. Informe Internacional* Barcelona: Paidós.
- RUIZ, C. y GARCÍA, M. (2004): «Modelo explicativo de factores vinculados a la calidad en educación infantil». *Revista de Investigación Educativa*, 56 (2), 317-328.
- SANTOS GUERRA, M. A. (1998): «Las trampas de la calidad». *Aula de Innovación educativa*, 68, 81-83.
- STENHOUSE, L. (1975): *An introduction to Curriculum Research and Development*. London: Heineman.
- TABA, H. (1974): *Elaboración del currículum*. Argentina. Troquel.
- TANNER, D. and TANNER, L. (1980): *Curriculum development: Theory into practice*. New York: Macmillan.
- TIANA A. y SANTÁNGELO, H. (1996): «Evaluación de la calidad de la Educación». *Revista Iberoamericana de Educación*, 10, 215-230.
- TORSTEN HUSEN (1979): *The school in question*. Londres: Oxford University Press.
- TYLER, R. (1973): *Principios básicos del currículum*. Buenos Aires. Troquel.
- WILSON (1992): *Cómo valorar la calidad de la enseñanza*. Barcelona: Paidós.